

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 6ΗΣ ΜΑΪΟΥ 1993

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

ERNEST RENAN
Ο ΥΜΝΗΤΗΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ι. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Συναγμένοι, στή γεραρή αυτή αίθουσα, Έλληνες και Γάλλοι, τιμούμε τή μνήμη διασήμου λογίου τής Γαλλίας, πού είχε στον περασμένο αιώνα διαλάβει και πέραν από τὰ σύνορα τής πατρίδας του ως τολμηρός στοχαστής και ως γλαφυρός συγγραφέας, αλλά και είχε κατακτήσει τήν ιδιαίτερη συμπάθεια τών πλείστων Ελλήνων λογίων τής εποχής του με τήν ώραία εκφρασμένη έλληνολατρεία του.

Συμπληρώθηκαν περίσιν εκατόν έτη, άφότου πέθανε ό Ίωσήφ-Ερνέστος Ρενάν. Έπέτειος αυτή έδωκε άφορμή νά τιμηθεί ήδη στή Γαλλία πολλαπλά ή μνήμη του κορυφαίου αυτού επί δεκαετίες πολλές πνευματικού ταγοῦ της. Έκατοστή έπέτειος από τή γέννησή του είχε προκαλέσει και στήν Ελλάδα τιμητικές του εκδηλώσεις, τό 1923, με τή συμμετοχή μάλιστα όρισμένων από εκείνους πού τρία χρόνια ύστερα ύπῆρξαν πρώτα μέλη τής Ακαδημίας Αθηνών.

Στήν Ελλάδα, ή εκδήλωση τιμής πρὸς τόν Ρενάν είναι ταυτόχρονα εκδήλωση τιμής ή και αναγνώριση όφειλῆς πρὸς τό γαλλικό πνεῦμα. Τῆς όφειλῆς αὐτῆς άδρῆ εκφραση έχει δώσει ό Παλαμᾶς σέ ὥρα κρίσιμη για τή Γαλλία, όταν είχε αρχίσει ό Πόλεμος τοῦ 1914, με στίχους άπευθυνόμενους πρὸς αὐτήν:

Πρώτα τῆς θείας μητέρας μου τό γάλα

Και ύστερα έσύ, τῆς ξερημος τό μάνα,

Έσὸ δδηγήτρα, Έσὸ δασκάλα,

Έσὸ ἄλλη μάνα.

Και ἄς μοῦ επιτραπεί νά εκφράσω και τήν προσωπική μου όφειλή πρὸς τήν πα-

τριδα τοῦ Πενάν : "Όταν εἶχα καταφύγει στή Γαλλία, τὸ 1967, διωγμένος ἀπὸ τὸ ἐδῶ τότε ἀνελεύθερο καθεστῶς, μὲ ὑποδέχθηκαν οἱ γάλλοι συνάδελφοί μου καὶ μοῦ ἔδωκαν τὴν εὐχέρεια νὰ ἐργασθῶ ἐκεῖ, ὡς ἐρευνητῆς ἀρχικά τοῦ C.N.R.S., ὡς Καθηγητῆς ὕστερα στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Nancy.

Ἀποτελεῖ ἄρα εὐχάριστη ἐκπλήρωση καθήκοντος ἡ συμμετοχή μου, ἀπὸ τὸ βῆμα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, στὸ φιλολογικὸ αὐτὸ μνημόσυνο τοῦ Ἐρνέστου Πενάν, σπουδαίου ἐκπροσώπου τοῦ γαλλικοῦ πνεύματος, μάλιστα μὲ κελτικές ρίζες, καὶ ἄρα γόνου ἀρχαίου ἔθνους, οἰκειωμένου μὲ τὸ ἐλληνικὸ πνεῦμα, πρὶν ἀκόμη ἀπὸ τὴν εἰσβολὴ τῶν Ρωμαίων στὴ χώρα του.

Ὁ Πενάν γεννήθηκε τὴν 28η Φεβρουαρίου 1823 στὴ βορειοδυτικὴ περιοχὴ τῆς Γαλλίας, καὶ συγκεκριμένα στὴ μικρὴ πόλὴ τῆς Βρετάννης Tréguier, ὅπου ἦταν ἰσχυρὴ τότε ἡ μεσαιωνικὴ ἐκκλησιαστικὴ παράδοση. Ὁρφανὸς ἀπὸ τὸν πατέρα του σὲ ἡλικία πέντε ἐτῶν, ἀνατράφηκε μὲ θερμὴ στοργὴ ἀπὸ τὴν ἀφιερωμένη σ' αὐτὸν μητέρα του, μὲ τὴ βοήθεια καὶ τῆς ἀφοσιωμένης σ' αὐτὸν ἀδελφῆς του, πρεσβύτερῆς του κατὰ δώδεκα χρόνια καὶ προικισμένης μὲ σπάνια ἠθικοπνευματικὰ χαρίσματα. Ἔως τὰ δεκαπέντε χρόνια του μαθήτευσε μὲ ἄκρα ἐπιμέλεια στὸ Ἐπισκοπικὸ Κολέγιο τῆς γενέτειράς του, ὅπου εἶχε γίνεи δεκτὸς γιὰ τὸν εἰκαζόμενο καλὸ χαρακτήρα του καὶ ἀπὸ ἐκτίμηση πρὸς τὸ ἦθος τῆς μητέρας του. Σεμνὸς ἕως τὴ συστολή, μελετηρὸς καὶ πειθαρχικός, ἐνθουσιαστικὰ προσηλωμένος στὶς σπουδές του, ἀξιοποίησε τὰ φυσικὰ του χαρίσματα αἰσθαντικότητας καὶ νοητικῆς ρώμης, καὶ διακρίθηκε γιὰ τὶς μαθητικὲς ἐπιδόσεις του, ὥστε καὶ νὰ βραβευθεῖ στὴν τελευταία τάξη μὲ ὅλα τὰ βραβεῖα.

Ἡ ἀριστεία του αὐτὴ καὶ οἱ φροντίδες τῆς ἀδελφῆς του συνέβαλαν, ὥστε νὰ εἰσαχθεῖ τὸ 1838 καὶ νὰ ζήσει ὡς ὑπότροφος ἕως τὸ 1841 στὸ περίφημο τότε Σεμινάριο τῆς Ἐπισκοπῆς τῆς Πρωτεύουσας τῆς Γαλλίας Saint-Nicolas - du Chardonnet. Ἐκεῖ, ἀρχικά, δοκιμάσθηκε ψυχικὰ σὲ βαθμὸ κρίσιμο, καθὼς ὁ ρυθμὸς τῶν σπουδῶν καὶ τῆς ζωῆς ἦταν βαρύτερος γιὰ τὸν ἔφηβο τὸν ἀποκομμένο ἀπὸ τὴ θαλπωρὴ τῆς οἰκογένειας καὶ ἀπὸ τὸ θελκτικὸ γι' αὐτὸν φυσικὸ περιβάλλον τῆς γενέτειρας. Ὑπερνίκησε ὅμως τὴν κρίση ἐκείνη καὶ προσαρμόσθηκε στοὺς νέους ὅρους τῆς ζωῆς, καὶ συνέχισε κανονικὰ τὶς σπουδές του, μὲ τὴ ρητορικὴ τότε ὡς κύριον μάθημα, καὶ διαπλάσθηκε πρὸς ἱκανότητα γιὰ συγγραφικὲς ἐπιδόσεις.

Σὲ ἡλικία δέκα ὀκτὼ ἐτῶν ἤδη, τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1841 κατατάχθηκε ὁ Πενάν στὸ Σεμινάριο τοῦ Issy, νοτιοδυτικὰ τοῦ Παρισιοῦ, γιὰ νὰ διδαχθεῖ φιλοσοφία, ὥστε ἀπὸ τὰ μαθήματα ρητορικῆς στὸν προηγούμενον κύκλο σπουδῶν του. Ὁ ρυθμὸς τῶν σπουδῶν καὶ τῆς ζωῆς ἦταν ἐκεῖ πολὺ διαφορετικὸς ἀπὸ τὸν βαρύτερον ἐκεῖνον στὸ Σεμινάριο τοῦ Saint-Nicolas - du Chardonnet. Ἡ διδασκαλία περιλάμβανε σὲ μέγα

βαθμό τὸν διάλογο μεταξὺ τῶν σπουδαστῶν ἀνὰ ομίλους 7 ἢ 8. Καὶ ὁ Πενάν, νεώτερος ὄλων τῶν σπουδαστῶν, εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ διαλέγεται γιὰ βασικά θέματα φιλοσοφίας μὲ ὁπαδοὺς τῶν διαφόρων τότε κατευθύνσεων τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ, καὶ νὰ θέλγεται, νὰ προβληματίζεται, νὰ αἰσθάνεται θαυμασμό, νὰ βυθίζεται σὲ δυσπιστία, νὰ ὑπέχει τὴ γοητεία καὶ τὸν κίνδυνο τῆς φιλοσοφίας, καθὼς μάλιστα πολλὰ παρὰ κούσματα ἔφταναν ἐκεῖ ἀπὸ τὶς δοξασίες τῶν φιλοσόφων τοῦ συρμοῦ, *Victor Cousin, Pierre Leroux, Jouffroy*. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀμέθοδης αὐτῆς ἀναστροφῆς μὲ τὴ φιλοσοφία ὑπῆρξε γιὰ τὸν Πενάν πολὺ σημαντικό: ἐνθουσιασμός καὶ σκεπτικισμός, προπάντων ὅμως κάποιες ἀπαρχές κλονισμοῦ τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, τῶν ἐνσταλαγμένων στὴ συνείδησή του ἀπὸ τοὺς δασκάλους του ἱερεῖς τοῦ *Tréguier*, ἀλλὰ καὶ ὑπέρβαση τῆς ἑκτοτε προφιλοσοφικῆς του πνευματικότητας, διαπλασμένης κατὰ ἐπηρεασμὸ καὶ ἀπὸ βιβλία, ὅπως ἡ *Histoire Ancienne* τοῦ *Charles Rollin*, γραμμένη στὰ πρῶτα χρόνια τοῦ 18ου αἰῶνα καὶ διαποτισμένη ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ *jansénisme*.

Ὁ κρίσιμος κλονισμὸς τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων τοῦ Πενάν συντελέσθηκε ἀργότερα καὶ βαθμιαία. Ἐξ ἄλλου, καὶ ἀφοῦ ἀποφάσισε τὴν ἀποκοπὴ ἀπὸ τὸν Καθολικισμό, δὲν ἔπαυσε ποτὲ νὰ αἰσθάνεται χριστιανός, ἔστω μὲ τὸν τρόπο του, ὁ στοργικὸς αὐτὸς υἱὸς εὐλαβέστατα θρησκευόμενης μητέρας καὶ μαθητῆς εὐλαβικὸς ὁ ἴδιος ἐκκλησιαστικῶν Σεμιναρίων.

Μὲ τὴν περάτωση τῶν σπουδῶν στὸ Σεμινάριο τοῦ *Issy*, ὁ Πενάν εἶναι ἤδη κνυριεμένος ἀπὸ δισταγμοὺς γιὰ τὴν ἀποδοχὴ τοῦ ἱερατικοῦ λειτουργήματος, ἀλλὰ παρμένει ἀκόμη στοὺς κόλπους τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας.

Ἀργότερα, στὸ ἔργο του “Ἀναμνήσεις...”, θὰ γράφει ἀναφορικά πρὸς τὶς φιλοσοφικὲς του σπουδὲς στὸ Σεμινάριο τοῦ *Issy*, κάτι καίριο γιὰ τὴν ἐπίδραση τῆς φιλοσοφίας στὶς θρησκευτικὲς του πεποιθήσεις: «Δὲν ἤμπορῶ νὰ πῶ, ὅτι ἡ χριστιανικὴ πίστη μου ἐλαττώθηκε πραγματικά. Ἡ πίστη μου καταστράφηκε ἀπὸ τὴν κριτικὴ τῇ βασισμένη στὴν ἱστορία, ὅχι ἀπὸ τὴ “σχολαστικὴ” οὔτε ἀπὸ τὴ φιλοσοφία. Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας καὶ τὸ εἶδος τοῦ σκεπτικισμοῦ ὅπου εἶχα περιέλθει μὲ κρατοῦσαν μᾶλλον στὸν χριστιανισμό παρὰ μὲ ἔδιωχναν ἀπ’ αὐτόν».

Ἡ ἐκ τῶν ὑστέρων αὐτὴ γνώμη τοῦ Πενάν, ἡ ἐξαθωωτικὴ τῆς φιλοσοφίας γιὰ τὴν ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ τὴν χριστιανικὴ πίστη, δὲν ἀποδίδει ἴσως ὅ,τι εἶχε συμβεῖ. Ὁ Πλάτων (Π ο λ ι τ ε ί α 454a, 538d, 539d, 503c) εἶχε ἤδη ἐπισημάνει τὸν κίνδυνο τὸν σύμφυτο μὲ τὴ διαλεκτικὴ ὡς μέθοδο τῆς φιλοσοφίας, δηλαδὴ νὰ ἐπιδράσει διαλυτικὰ στὴν ὑπάρχονσα ἡθικοπνευματικὴ συγκρότηση τῶν ὑπερεναίσθητων καὶ ὑπερκριτικῶν ἐφήβων καὶ νέων, ὅπως ἦταν ὁ Πενάν, ὅταν σπούδαζε ἀκόμη στὸ Σεμινάριο τοῦ *Issy*.

Ἐναμφίβολο εἶναι, ὅμως, ὅτι ὁ κρίσιμος κλονισμὸς τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων τοῦ Ρενὰν συμπίπτει χρονικὰ μὲ τὴν τελευταία φάση τῶν σπουδῶν του, δηλαδή ὅστερ' ἀπὸ τὴν εἴσοδο στὸ Σεμινάριο *Saint-Sulpice*, τὸν Ὀκτώβριο 1843, γιὰ τὴ σπουδὴ τῆς θεολογίας, ἐπόμενῃ ἀπὸ τὴ σπουδὴ τῆς φιλοσοφίας καὶ τὴ σπουδὴ τῆς ρητορικῆς. Ἐκεῖ σπούδασε μᾶλλον τὴν ἐβραϊκὴν γλῶσσα καὶ ὀλιγώτερο τὰ δύο ἄλλα κύρια μαθήματα, κανονικὸ δίκαιο καὶ θεολογία. Σὲ ἐπιστολὴ τοῦ Ἀπριλίου 1845, ἐκμυστηρεῖται πρὸς τὴν ἀδελφὴν του, ὅτι ἀποφάσισε ὀριστικὰ νὰ μὴ χειροτονηθεῖ ἱερεὺς, καθὼς δὲν πιστεύει πιά στὸ δόγμα τοῦ Καθολικισμοῦ, ἂν καὶ εἶναι πάντοτε προσηλωμένος στὴν ἠθικὴ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ θὰ ἔχει τὸν Ἰησοῦ πάντοτε θεό του.

Ἀξίζει νὰ ἐξαρθεῖ, ὅτι ἀντιμετώπισε τότε ὁ Ρενὰν μὲ περισυλλογὴ ἐναγώνια ἐπὶ μῆνες καὶ μὲ ἠθικὴ συνέπεια ὑποδειγματικὴ τὸ βασικὸ ὑπαρξιακὸ πρόβλημα τοῦ εὐσυνείδητου ἀνθρώπου, δηλαδή τῆς ἐκλογῆς τρόπου ζωῆς, ὑπαγορευμένου ἀπὸ τὴν πρόθεση γιὰ καταξίωση τοῦ βίου ὑπερποκειμενικῇ. Χρειάσθηκε νὰ ὑπερνήσει ἐτερόθετα σχέδια ζωῆς καὶ σύστοιχες συναισθηματικὲς ταλαντεύσεις. Ἀποτόλμησε νὰ ἐπιλέξει βίον πνευματικῆς αὐτενέργειας, μὲ σκοπὸ τὴν καθαρὴν καὶ ἀκέραιη διακονίαν τῆς ἀλήθειας ὡς ὑπέρτατης ἀξίας. Καὶ ἦταν ὥριμος γιὰ τὴν πράξη αὐτὴ ἀγνοοῦ ἰδεολογισμοῦ, ἐναρμονισμένη ἐξ ἄλλου μὲ τὸν διαπλασμένο ἤδη χαρακτήρα του.

Ἡ ἐσώφνηχὴ κλίση του ἦταν πρὸς τὴ μοναξιά τῆς πνευματικῆς περισυλλογῆς, μὲ βαθὺ πόθο ἀνεξαρτησίας προσωπικῆς, ἀλλὰ καὶ μὲ ἀποστροφή σχεδὸν τῆς κοινωνικότητος. Εἶχε ζήσει ἕως τότε χωρὶς ἐξωτερικὴ ψυχαγωγία, δίχως ἐνασχολήσεις μὲ τὸν ἀθλητισμό, ὑποβλημένος στὴν αὐστηρὴ πειθαρχία τῶν διαδοχικῶν χώρων τῶν σπουδῶν του. Εὐτύχησε ὅμως καὶ νὰ ἔχει ζήσει, δίχως περισπασμούς ἀπὸ βιοποριστικὴ ἐργασία, μὲ τὸν χρόνον του ἄρα διαθέσιμον γιὰ τὴ μελέτη καὶ τὴν καθόλου κατεργασία τῶν πνευματικῶν του δυνάμεων. Ἡ περίσσεια τῆς στοργῆς μητέρας καὶ ἀδελφῆς, καὶ ἡ πρόθυμὴ διάθεση τῶν πενιχρῶν ἔστω οἰκονομικῶν μέσων τους, ἀλλὰ ἐπίσης ἡ ἐπὶ δώδεκα ἔτη ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν ὑποτροφία του, εἶχαν στηρίξει εὐεργετικὰ τὴ ζωὴν του σὲ καθαρὴν σπουδῇ.

Ἐφοδιασμένος μὲ τὴν πνευματικὴν του καλλιέργεια ξεκινάει στὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς ὑπὸ ἴδια πιά εὐθύνη καὶ γιὰ τὸν βιοπορισμὸν του, ἀλλὰ πάντοτε μὲ τὴν ἐμμονὴν στὸν «θεωρητικὸν βίον», ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ Ἀριστοτέλης. Πολὺν στοχαστικὸς, πολὺν εὐαίσθητος γιὰ τὴν ἀπήχησιν τῶν ἀποφάσεων του εἰδικὰ στὴ μητέρα του καὶ στὴν ἀδελφὴν του, προβαίνει μὲ πολλοὺς δισταγμούς στὴν ὀργάνωσιν τῆς ζωῆς του. Κατορθώνει ὅμως σύντομα μεταξὺ 1846 καὶ 1848, ἐνῶ ἐργάζεται ἤδη, νὰ ἀποκτήσῃ *baccalauréat, licence des lettres, Prix Volney, prix de l'Académie des Inscriptions*. Στὸ διαγωνισμὸν γιὰ τὴν *agregation* ἔρχεται πρῶτος. Τὸ βραβεῖο τῆς Ἀκαδη-

μίας τῶν Ἐπιγραφῶν θὰ τοῦ προσπορίσει καὶ χρηματικὸ ποσόν, ἀπαλλακτικὸ του ἀπὸ τὴν πίεση τῶν οἰκονομικῶν ἀναγκῶν. Ὁ διορισμὸς του ὡς καθηγητὴ Λυκείου τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1848 θὰ τοῦ ἐξασφαλίσαι τὸν βιοπορισμὸ σταθερά. Ἐφεξῆς θὰ ἐργασθεῖ ὡς ἐρευνητὴς πρὸ ἄνετα.

Ἐκτοτε ἀναπτύσσει καταπληκτικὴ δράση ὡς ἐπιστήμων καὶ ὡς συγγραφεύς. Ἡ συμβολὴ του ὑπῆρξε ἀξιόλογη σὲ πολλοὺς κλάδους τῆς ἐπιστήμης: ἐπιγραφικὴ, ἀρχαιολογία, ἱστορία, γλωσσολογία, φιλολογία. Δὲν ἔπαυσε νὰ καλλιεργεῖ καὶ τὸν φιλοσοφικὸ στοχασμὸ, ἐπηρεασμένος καὶ ἀπὸ τὸ γερμανικὸ πνεῦμα. Καὶ εἶχε τὸ χάρισμα νὰ παρουσιάζει τὰ ἐπιστημονικὰ του πορίσματα καὶ τὶς φιλοσοφικὰς γνώμες του μὲ καλλιέπεια καὶ σαφήνεια.

Τὸ 1856 ἔγινε μέλος τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιγραφῶν καὶ τὸ 1878 μέλος τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας.

Τὸ 1860 ἐπιχείρησε ταξίδι ἐρευνητικὸ στὴ Μέση Ἀνατολή, μεστὸ καὶ ἀπὸ κακουχίας. Στὴ διάρκειά του ἀσθένησε καὶ ἀπέθανε ἡ ἀδελφὴ του. Ἀσθένησε καὶ ὁ ἴδιος, ἀλλὰ ἐπέζησε. Τὸ πλῆγμα ἦταν βαρύντατο γι' αὐτόν.

Τὸ 1862 ἔγινε Καθηγητὴς στὸ Collège de France τῆς ἐβραϊκῆς, χαλδαϊκῆς καὶ συριακῆς γλώσσας. Τὸ 1863 ὅμως ἀπολύθηκε. Ξαναδιορίσθηκε τὸ 1871. Ἀπὸ τὸ 1863 ἕως τὸ 1883 ἐκδίδει τὸ ἐπτάτομο ἔργο του «*Les origines du Christianisme*», μὲ τόμο πρῶτο ὑπὸ τίτλῳ «Ὁ βίος τοῦ Ἰησοῦ». Τὸ βιβλίον αὐτὸ καὶ τοῦ προσέδωκε μεγάλη φήμη, ἀλλὰ ὡς βιβλίον σκάνδαλον προπάντων. Καὶ δὲν νομίζω, ὅτι ἀπάδει στὴν ἐορταστικὴ αὐτὴ ὀμιλία γιὰ τὴν προσωπικότητα καὶ γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Πενὰν ἢ ἔκφραση τῆς γνώμης, ὅτι ἡ δημοσίευση τοῦ βιβλίου αὐτοῦ ἦταν πράξις ὅχι πνευματικὰ εὐστοχη, ἀλλὰ καὶ ἠθικὰ σφαλερὴ. Ἐπιστήμη καὶ θρησκεία δὲν βρίσκονται σὲ ἰσότητι σχέσι καὶ δὲν ἔχουν θέσι παρόμοια στὴ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ θρησκεία δὲν εἶναι δεκτικὴ ἐπιστημονικῶν ἀναλύσεων τύπου κριτικῆς ἱστορικῆς. Ἐξ ἄλλου, μὲ τὴ δημοσίευση τοῦ βιβλίου αὐτοῦ, ἔσφαλε ἠθικὰ ὁ Πενὰν παρὰ τὴν ἠθικὴν του προσωπικότητα. Συμβαίνουν ἠθικὰ σφάλματα ὅχι μόνον ἀπὸ ἀνῆθικες προσωπικότητες, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ἐπιβολὴν τοῦ πρακτικοῦ λογισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου τῶν παθολογικῶν τάσεων τῆς ψυχῆς του, ὅπως ἐκφραζόταν ὁ Kant, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἠθικώτατες προσωπικότητες, δηλαδὴ ἀπὸ λάθος ἀπλῶς τοῦ πρακτικοῦ λογισμοῦ, ἀνεπηρέαστον ἔστω ἀπὸ ἰδιοτέλεια ἢ ἐμπάθεια.

Ὁ Πενὰν, ὅμως, δὲν ταυτίζεται πρὸς τὸ βιβλίον αὐτὸ σκάνδαλον, καὶ δὲν πρέπει νὰ κρίνεται μὲ ἀναφορὰ σ' αὐτό. Εὐτυχῶς ἔχει καὶ ἄλλο μέγα ἔργο, καὶ ἄσκησε μὲ τὸ ἄλλο αὐτὸ ἔργο του πολύτιμη ἐπίδραση καὶ στοὺς ἐπιστήμονες καὶ στὸ εὐρύτερον κοινὸ τῆς ἐποχῆς του, ὡς σοφὸς ἀνατολιστής, ὡς ἠθικὸς δραματιστής γιὰ τὸ μέλλον τῆς

άνθρωπότητας, ὡς διορατικὸς θεωρητικὸς τῆς ἱστορίας, ὡς ἐξαίρετος συγγραφεύς, καὶ ὡς εὐπροσήγορος καὶ μεγαλόφυχος ἄνθρωπος.

Συχνὰ ἡ στάση του, ἀναφορικὰ πρὸς δύο βασικὰς ἀξίες, ὅπως ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ δικαιοσύνη, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀντιλήψεις του γιὰ τὴν πολιτικὴν, θυμίζουν τὸν δαιμόνιο ἄνδρα τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν, τὸν ἐμπνευστὴ πολλῶν φιλοσόφων, τὸν Σωκράτη Σωφρονίσκου Ἀλωπεκῆθεν.

Καὶ εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ ταπεινοφροσύνη του, ὅταν δίχως καμιά ἐπαρση ἔγραφε: «Δὲν εἶμαι ἄνθρωπος τῶν γραμμάτων, εἶμαι ἄνθρωπος τοῦ λαοῦ, εἶμαι ἡ κατὰληξη μακρᾶς ἀσημης σειρᾶς χωρικῶν καὶ ναυτικῶν. Ἀπολαύω τὶς οἰκονομίες τοῦ στοχασμοῦ τους. Εἶμαι ἐγγνώμων πρὸς τοὺς φτωχοὺς αὐτοὺς ἀνθρώπους, γιατί μὲ τὴν διανοητικὴν τους νηφαλιότητα μοῦ ἔχουν προμηθεύσει τόσο ζωηρὰς ἀπολαύσεις».

Καὶ διατηροῦν ἐπικαιρότητα ὅσα ὁ καλλιγράφος αὐτὸς δημιουργὸς τῆς κλασσικῆς θεωρίας τοῦ ἔθνους, κατὰ διαστολὴν τῆς ἐννοίας του ἀπὸ τὴν ἐννοια τῆς φυλῆς, ἔγραφε τὸ 1882, σχετικὰ μὲ τὴν προβλεπόμενη ἀπὸ αὐτὸν γιὰ τὸ μέλλον Εὐρωπαϊκὴ Ὁμοσπονδία: «Στὴν ἐποχὴ μας ἡ ὑπαρξὴ τῶν ἐθνῶν εἶναι κάτι καλόν, μάλιστα καὶ ἀναγκαῖον . . . μὲ τὶς ποικίλες ἡ καὶ ἀντίθετες ἱκανότητές τους ὑπηρετοῦν στὸ κοινὸ ἔργο τοῦ πολιτισμοῦ· ὅλα εἰσφέρουν ἓνα ἥχο στὴ μεγάλη συναυλία τῆς ἀνθρωπότητας, πού τελικὰ εἶναι ἡ πιὸ ὑψηλὴ ἀπὸ τὶς προσιτὲς σ' ἐμᾶς ἰδεώδεις πραγματικότητες».

Ἐμᾶς τοὺς Ἕλληνες, ἐξ ἄλλου, ἰδιαίτερα συγκινεῖ πάντοτε ἡ ἑλληνολατρεία τοῦ Ρενάν. Δὲν λησμονοῦμε, ὅτι μιὰ πολὺ εὐτυχισμένη στιγμή τῆς συγγραφικῆς ἐμπνοῆς του, ὅπου ἐκφράζεται λογοτεχνικὰ ἡ ἐνθερμη πίστις πρὸς τὸν ἐπιστημονικὸ λογισμὸ καὶ τὴν ὑπέρτατη ἀξία του γιὰ τὴν εὐδαιμονία τῆς ἀνθρωπότητας, ἔχει ὡς τίτλο *Prière sur l'Acropole*. Καὶ οὔτε πρέπει νὰ λησμονοῦμε ὅ,τι ἔγραφε γιὰ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν: «Ἡ ἐντύπωσις τὴν ὁποίαν μοῦ ἐπροξένησαν αἱ Ἀθῆναι, ἦτο ζωηροτέρα πάσης ἄλλης, τὴν ὁποίαν τυχὸν ἐδοκίμασα καθ' ὅλην τὴν ζωὴν μου. Ἐν μόνον μέρος ὑπάρχει ὅπου ὑφίσταται ἡ τελειότης ... καὶ τὸ μέρος αὐτὸ εἶναι αἱ Ἀθῆναι... Ἐγγύς· καλῶς πρὸ τοῦ ταξιδίου μου ὅτι ἡ Ἑλλὰς εἶχε δημιουργήσει τὴν ἐπιστήμην, τὴν τέχνην, τὴν φιλοσοφίαν, τὸν πολιτισμόν. Ἀλλὰ μοῦ ἔλειπεν ἡ αὐτοψία. Ὅταν ὁμως ἀντίκρυσσα τὴν Ἀκρόπολιν, ἔλαβα τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ θείου. Ὁ κόσμος ὅλος μοῦ ἐφάνη τότε βάρβαρος».

Πῶς νὰ μὴ συγκινοῦνται, λοιπόν, οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τὴν ἐγγενέστατη αὐτὴ προσωπικότητα μὲ τὸ σωκρατικὸ ἦθος καὶ τὴν ἀμέριστη λατρεία πρὸς τὴν Ἑλλάδα; Ὅσο κανεὶς ἄλλος ἴσως ξένος φίλος τῶν Ἀθηνῶν ἀξίεζε τὴν ἀπότιση τιμῆς πρὸς τὴν μνήμην του ἀπὸ τὸ βῆμα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.